

2. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / пер. с англ. А.Л. Никифорова. *Избранные произведения по философии и методологии науки*. Москва : Академический Проект; Трикста, 2008. С. 199–278.
3. Ball T. Is There Progress In Political Science?. *Idioms of Inquiry: Critique and Renewal in Political Science* / Edited by Terence Ball // State University of New York Press; Albany, 1987. URL: https://books.google.com.ua/books?id=0Wuw4JAHnqgC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false.

УСВІДОМЛЕНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВСЯКДЕННОСТІ: ВИКЛИК, З ЯКИМ МИ НЕ ВПОРАЛИСЯ

Богдан Бевза

Розглянуто проблему усвідомленості як характеристики повсякденності, необхідної для ефективного функціонування як суспільства загалом, так і кожного громадянина зокрема. Виявлено зв'язок змін сутності інформаційного простору та питання означення свідомості громадянина як політичної чи культурної проблеми.

Ключові слова: свідомість громадянина, інформаційний простір, усвідомленість, вибір, суспільство як система, світогляд.

З кінця другої декади XXI століття кількість інформації, що циркулює простором, вийшла на якісно новий рівень. Історично склалося так, що зі збільшенням кількості інформації, що потребує обробки для підтримання життєдіяльності, збільшувалися можливості людини її сприймати та осягати. Новим етапом поступу людства стало означення якості оперування знаннями та уміннями критерієм розподілу соціальних груп та суспільства загалом за інтелектуальною ознакою. Якщо XIX та XX століття знаменували значне поглиблення та дроблення як наукових, так і повсякденних (побутових) знань, то з кінця XX століття образ «людини, що вміє все», як ідеалу канув у Лету: його замінив образ «суперпрофесіонала у своїй сфері». Так, наприклад, сьогодні біолог-анатом знає лише загальні основи нейробіології.

Ця тенденція торкнулася і суспільних наук. І оскільки вони дуже тісно пов'язані з повсякденними знаннями, сформувалася нова загальна назва – «диванна сотня», – як реакція на потребу у докладанні більших зусиль для осягнення реальності. Це відбулося внаслідок використання категорій, закономірностей, принципів та взаємозв'язків повсякденності у процесі осмислення складних та невідомих суспільно-політичних понять чи процесів. Тому, наприклад, критерієм відбору для кандидата в президенти для частини населення слугує те, «наскільки він добрий господарник».

Крім означення самого факту існування «диванної сотні», варто звернути увагу на тенденцію розширення її лав та наслідки функціонування в ролі соціального інструменту. У цьому випадку, розглядаючи «диванну сотню» з точки зору суспільства як системи, а сам феномен як її елемент, можна виділити певний парадокс. Адже у системі, що саморегулюється (а такою правомірно вважати суспільство), не може існувати елемента, що працює на ліквідацію системи та потенційно здатний містити питому вагу. «Диванну сотню» ж доцільно визначити і як елемент, який намагається зберегти наявну систему, і як складник, що працює на її ліквідацію. Слід припустити, що такий парадокс виникає через боротьбу двох векторів розвитку українського суспільства: у одному провідною

діяльністю постає мислення та створення, а в іншому – несвідоме підкорення та споживацтво.

Звертаючись до тверджень, наведених вище, уточнімо деякі аспекти наявної ситуації. У певному ідеальному вакуумі розвиток суспільства у всіх його галузях залежить виключно від самого суспільства, зокрема від спрямованої взаємодії його членів з певною метою, визначеною зсередини на основі осмислених та ретельно проаналізованих чинників. Проте можемо впевнено стверджувати, що у разі накладання такої схеми на українську реальність виникають застереження щодо кожної з позицій. Звернімо увагу, що таке трактування передбачає взаємодію членів суспільства, суть спрямування якої походить зсередини групи учасників. Саме ця позиція постає головною перешкодою на шляху до адекватного розуміння сутності та основ формування так званої «питомої ваги» всередині української нації.

До початку сумнозвісних подій останніх 5 років («Brexit», вибори президента США, активізація неонацистських та расистських партій у Європі, нещодавні погроми у Франції тощо) будь-які дії зі свідомістю людини, крім її розвитку, означувалися маніпуляціями та заангажовувалися морально-етичним осудом, обґрунтованим порушенням прав людини. Сприяння світоглядному розвитку населення було єдиним виходом із ситуацій, коли низький рівень інтелектуального поступу суспільства виявлявся основною причиною зупинки його загального зростання, а термін «маніпуляції» перетворювався на повсякденну псевдонаукову лайку. Після досвіду активної спрямованої від'ємної деформації світогляду, ідентичності, мислення та свідомості загалом, набутого у першій половині ХХ століття, світова спільнота кинулася у протилежність у вигляді відсутності будь-якого контролю. Так, свідомість громадянина як політична проблема (сфера впливу держави) стала ознакою недемократичних режимів. Варто визнати, що для реабілітаційного періоду такий курс видається виправданим, проте сучасні умови змушують переглянути його.

Необхідно конкретизувати, про які «сучасні умови», власне, йдеться. Розпочнемо з того, що унаслідок колосального збільшення кількості інформації, яка потенційно може бути сприйнятою кожною людиною, виникла потреба у її класифікації та виборі тієї частини, яка важлива конкретно в цей момент. Перед світовою спільнотою постав виклик зростити всередині себе таку характеристику повсякденності, як усвідомленість, адже за будь-яких інших умов, неможливий вибір у його демократичному розумінні. Тож, забезпечення нормального функціонування людини у нерегульованому інформаційному полі вимагало перенесення вибору на інший щабель в ієрархії цінностей. Ідеальною була б ситуація, в якій буденність вибору та його важливість співіснують у світогляді збалансовано. На жаль, можна стверджувати, що європейське суспільство (і українське включно) з цим завданням не впоралось.

У контексті способу життя усвідомленість можна розглядати як здатність, уміння і навичку супроводжувати свідомістю свої стани, дії, діяльність (разом зі сприйняттям, аналізом та осмисленням дійсності).

Звернімо увагу на те, що в ситуації, описаній вище, інформаційне поле розглядалося як нерегульоване, оскільки зберігалася надія на людський поступ, у результаті якого воно стане персонально регульованим та зможе задовольняти потреби кожного, при цьому не за рахунок когось іншого. Утім, поглянувши на ключові події історії останніх двох декад, виявляємо певну закономірність. Велика кількість непрогнозованих, алогічних та руйнівних (для суспільства і держави, у межах яких відбуваються) подій (як на міжнародному рівні, так і всередині суспільства) були невігідні більшості великих політичних гравців, окрім одного. Прикладом слугує розслідування щодо впливу Росії на вибори президента

США, протягом якого з'ясувалося, що головною зброєю політичних перегонів, використаною Дональдом Трампом, став інформаційний простір, спрямований специфічним чином. За допомогою різного гаунку досліджень (Big Data) інформаційний простір необхідної аудиторії був організований так, що вибір (у первинному його розумінні) не був передбачений. Дуже імовірно, що події, згадані вище, відбулися внаслідок саме цієї специфічної організації інформаційного простору. Можливість такого оперування інформацією стала реальністю через відсутність постійного критичного осмислення інформації більшістю громадян України та інших країн, незалежно від того, чи це розвинуті країни, чи країни, що розвиваються. Так, чинник інформаційного простору став широким та одним із найбільш ефективних джерел маніпуляції з боку внутрішніх та зовнішніх, явних та прихованих, активних чи латентних ворогів держави. Це слугує доказом того, що вектор політизації суспільства, його культурного, духовного та світоглядного розвитку опинився під загрозою бути визначеним зовні.

Більшість суспільств функціонують відповідно до того, якою їхні громадяни бачать свою роль у них і які інструменти вони створили для саморегуляції. Обидві позиції висвітлюють акт усвідомленої дії чи переконання, заснованих на осмисленні певної інформації. Простіше кажучи, життєдіяльність та розвиток суспільства напряму залежать від свідомості його членів.

Свідомість розглядаємо як вищу форму відображення дійсності, якій властиве узагальнення за допомогою поєднання усіх простіших форм відображення реальності у світогляд, переконання, судження, інтерпретації тощо. Ключове джерело формування свідомості та її функціонування – інформація, що сприймається людиною. Отже, вектор загального поступу свідомості громадян – пряма сфера інтересів суспільства як системи. Оскільки поступ не суто позитивне поняття, то певні елементи, яких може набути суспільство в результаті колективного поступу громадян, здатні спричинити руйнацію ключових взаємодій та цінностей. Звісно, і цей фактор не має негативного чи позитивного забарвлення. Цю проблему можна розглядати з погляду ефективності функціонування самого суспільства. І варто визнати, що залишається лише мізерна імовірність того, що зовнішній вплив країни-агресора на організацію інформаційного простору держави задля формування вектору розвитку свідомості її громадян спрямований на підвищення ефективності функціонування суспільства.

Вдамося до розгляду змістових відмінностей у різних варіантах організації інформаційного простору. Найбільш ефективними з огляду на досягнення конкретної мети вважаємо керованість, спрямованість та заангажованість.

Керованість інформаційного простору межує з термінами недемократичних режимів та передбачає чіткий контроль вхідної та вихідної інформації, наявність великої кількості критеріїв відбору, сувору цензурованість та активне формування штучного інформаційного простору. Зв демократичних режимів можлива лише як короткостроковий захід задля врегулювання кризи, під час воєнних дій, під час надзвичайної політики (за певних обмежень).

Спрямованість інформаційного простору характеризується сприянням щодо поширення та створення інформації, яка слугує інструментом розвитку свідомості громадян у певному напрямку або конкретних цінностей, схем взаємодій чи інтерпретацій.

Заангажованість інформаційного простору характеризується наданням масиву інформації, яка надходить, певних ознак, які необхідні для досягнення мети, спробою нав'язати кут зору, під яким необхідно розглядати навколишню дійсність.

Очевидно, що описані вище явища не підлягають автоматичному тавруванню як позитивні чи негативні. Їх варто розглядати лише як інструмент врегулювання наявних

проблем з метою підвищення ефективності функціонування суспільства. Те, як вони можуть бути застосовані, залежить лише від самого суспільства, зокрема його членів.

Відтак, враховуючи наведені аспекти та зважаючи на загрозу всесвітнього хаосу, спричиненого російською агресією, а також беручи до уваги силу демократичних режимів у найбільш розвинутих країнах світу, науковій спільноті та суспільству загалом варто знову повернутися до розуміння свідомості громадян як політичної проблеми.

Припускаємо, що проблема, чи свідомість громадянина – це політичне чи культурне питання, може бути пояснена з позиції відмінності у сферах впливу. Адже культурне середовище як система походить від суми спрямованих дій членів суспільства, які прямо відображають вектор їх світоглядно-мисленнєвого поступу, що своєю чергою на пряму залежить від свідомості.

Політичне ж середовище – це відображення системи дій держави спрямованих на забезпечення та захист інтересів її громадян та оптимізацію суспільних процесів. У такому випадку свідомість громадян стає похідною від політики держави у той момент, коли вона починає її цілеспрямовано проводити. У випадку, коли політика держави проводиться відповідно до інтересів суспільства, вектор та інтенсивність поступу свідомості окремого громадянина зумовлюються загальним інтересом, який за певних умов можна означити як «національний».

Окремою проблемою у такому випадку виступає усвідомленість прогресу. Адже настільки масштабна системно-організаційна зміна політики держави – досить серйозний крок, який за інших рівних умов має бути оголошеним та схваленим. Проте кількість зусиль, необхідних для осмислення подібних проблем, переважає ту планку кількості зусиль, необхідних для досягнення реальності, яку встановлює «диванна сотня» своїм існуванням.

Також усвідомленість у різних своїх проявах розуміємо як ключовий аспект самоідентифікації, зокрема, відчуття приналежності до пасіонаріїв, яких прийнято вважати рушієм прогресу як держави, так і суспільства. Саме вони можуть відіграти ключову роль у випадку, коли держава визнає проблему свідомості політичною, а культурний складник стане лише похідною.

Проте для цього необхідне визнання необхідності дослідження науковцями поданої проблеми. Активна розробка цього питання науковцями різних галузей (політологія, психологія, соціологія, кіберзахист) допоможе конвенційним шляхом віднайти гідну відповідь на ті виклики, які перед нами ставить сучасність, а також створити протидію зовнішньому впливу країни-агресора.

Отже, можна з певністю стверджувати, що ми живемо у час, який майбутні покоління назвуть черговою точкою біфуркації, і від нас безпосередньо залежить, яким шляхом піде світоглядний поступ української нації.